

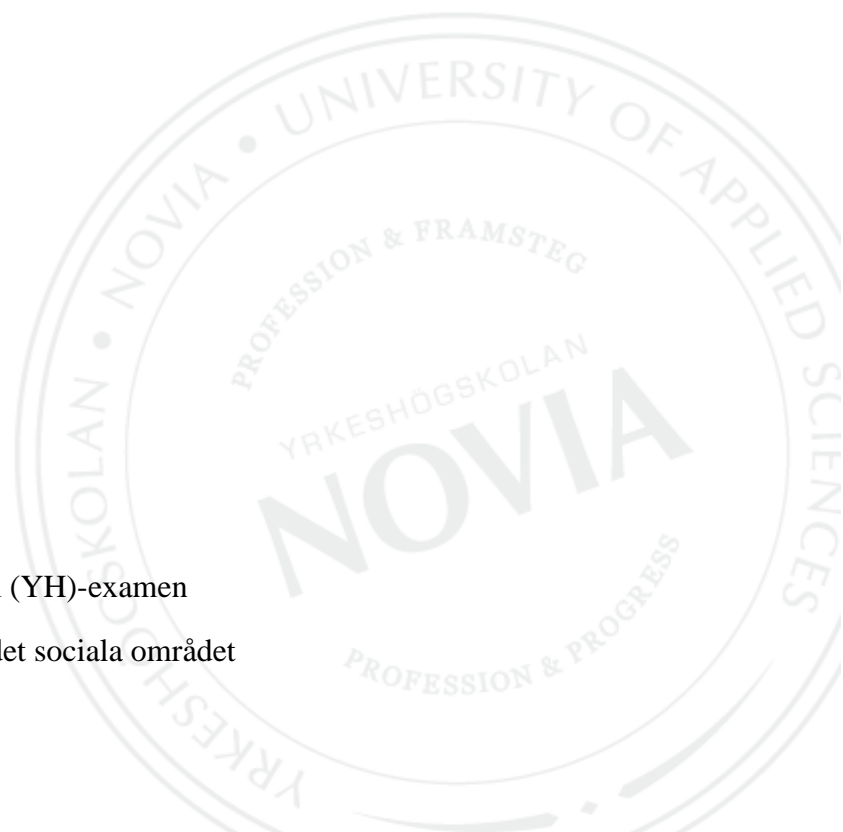
Övningar i grupp som metod för att skapa sammanhållning och förebygga socialt utanförskap

Sofia Wickström

Examensarbete för socionom (YH)-examen

Utbildningsprogrammet för det sociala området

Åbo

EXAMENSARBETE

Författare: Sofia Wickström

Utbildningsprogram och ort: Det sociala området, Åbo

Inriktning/alternativ/Fördjupning: Socialpedagogiskt arbete

Handledare: Johanna Wikgren–Roelofs

Titel:

Datum 11.10.2010

Sidantal 25+ 40

Bilagor 1

Sammanfattning

Det här examensarbetet ingår i projektet På rätt spår (PRS). Projektets mål är bl.a. att utveckla arbetsmodeller som stöder och motiverar studerande att fullfölja sina studier vid yrkesläroanstalt. Detta för att en allt större del studerande avbryter sina studier och riskerar att bli marginaliserade.

Det har visat sig att många studerande avbryter sina studier vid yrkesläroanstalt för att de inte trivs. Att inte trivas i skolan kan bero på många saker, en orsak är att studerande känner sig utanför. Utanförskap i skolmiljö kan förebyggas. I det här arbetet har jag med stöd av teorier kring sociala behov, utanförskap, förebyggande arbete, sammanhållning och trivsel utvecklat en tipsbank med gruppövningar. Gruppövningarna stärker gruppens sammanhållning, skapar trivsel och förebygger på så vis socialt utanförskap. Arbetet bygger på litteraturstudier.

Språk: Svenska   Nyckelord: ungdomar, socialt utanförskap, sammanhållning, gruppövningar, förebyggande arbete, trivsel

---

Förvaras: Examensarbetet finns tillgängligt antingen i webbiblioteket Theseus.fi eller i biblioteket.

OPINNÄYTETYÖ

Tekijä: Sofia Wickström

Koulutusohjelma ja paikkakunta: Det sociala området, Åbo

Suuntautumisvaihtoehto/Syventävät opinnot: Socialpedagogiskt arbete

Ohjaajat: Johanna Wikgren–Roelofs

Nimike:

Päivämäärä 11.10.2010

Sivumäärä 25+ 40

Liitteet 1

Tiivistelmä

Tämä lopputyö sisältyy projektiin "På rätt spår". Projektin tavoitteena on mm. kehittää työmuotoja jotka tukevat ja motivoivat opiskelijoita saamaan opintonsa päätökseen oppilaitoksessa. Tämä siksi että yhä suurempi osa opiskelijoista keskeyttää opintonsa ja on näin vaarassa syrjäytyä. On osittautunut että moni opiskelija keskeyttää opintonsa koska he eivät viihdy oppilaitoksessa.

Viihtymättömyys koulussa voi johtua monista syistä, opiskelijoiden kokema ulkopuolisuuden tunne on eräs niistä. Opiskeluympäristössä kokemaa ulkopuolisuuden tunnetta voi ennaltaehkäistä. Tässä työssä olen kehittänyt tietopankin ryhmäharjoituksista joiden avulla vahvistetaan ryhmän yhteen kuuluvuutta, luodaan viihtyvyyttä ja ennaltaehkäistään näin sosiaalista syrjäytymistä. Harjoitukset perustuvat teorioihin liittyen sosiaalisiin tarpeisiin, ulkopuolisuuteen, ennaltaehkäisevään työhön, yteenkuuluvuuteen ja viihtyvyyteen. Työ perustuu kirjallisuusopintoihin.

Kieli:Ruotsi   Avainsanat:Nuoret, sosiaali ulkopuolisuus, yhteenkuuluvuus, ryhmäharjoitus, ennaltaehkäisevä työ, viihtyvyyys

---

Arkistoidaan: Opinnäytetyö on saatavilla joko ammattikorkeakoulujen verkkokirjastossa Theseus.fi tai kirjastossa.

BACHELOR'S THESIS

Author: Sofia Wickström

Degree Programme: Social sciences

Specialization: Socionom (YH)

Supervisors: Johanna Wikgren–Roelofs

Title:

Date 11.10.2010

Number of pages 25+40

Appendices 1

Summary

My Bachelor's Thesis is part of a project called "På rätt spår" (PRS). The objectives for the projects are partially to develop models regarding working methods that support and motivate students to pursue their studies at a vocational school. The research area is of certain interest since an increasing amount of students discontinue their studies and risk becoming marginalized.

Research studies have shown that many students abandon their studies at a vocational school because they do not feel at ease in the environment. Failure to prosper in school may depend on many things, one reason being that students feel left outside. Social exclusion in the school environment can be prevented. That is why I have created an inventory of hints (tipsbank) regarding group exercises in this study. I have studied theories about social needs, social exclusion, prevention, cohesion and well-being, and found theories support the different guidelines that I have presented in my inventory of hints. It has been proven that group exercises strengthen the group cohesion, create comfort and prevent social exclusion. My study is based on literature studies.

Language: Swedish

Key words: young people, social exclusion, cohesion, group exercises, prevention, well-being

---

Filed at: The examination work is available either at the electronic library Theseus.fi or in the library.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 INLEDNING	1
1.1 Uppläggnig av arbetet.....	2
1.2 Arbetsmetod	2
2 SOCIALA BEHOV HOS UNGA	4
2.1 Sociala behov	4
2.2 Sociala relationer	4
2.3 Ungdomars sociala relationer	5
2.4 Grupper och kamratrelationer under tonåren.....	5
2.5 Gruppsyck	6
3 UTANFÖRSKAP	7
3.1 Definition av begreppet socialt utanförskap	7
3.2 Socialt utanförskap bland ungdomar	9
3.3 Trivsel och utanförskap	9
3.4 Sociometri som redskap för att mäta socialt utanförskap.....	10
4 SAMMANHÅLLNING OCH GEMENSKAP	11
4.1 Sammanhållning	11
4.2 Gemenskap i gruppen	11
4.3 Olika former av gemenskap.....	12
4.4 Grupputveckling	13
5 ÖVNINGAR I GRUPP – EN FÖREBYGGANDE METOD	15
5.1 Om förebyggande arbete.....	15
5.2 Gruppövningar	15
5.2.1 Icebreakers	16
5.2.2 Lära – känna övningar	16
5.2.3 Samarbetsövningar	16

6 PROCESSBESKRIVNING.....	18
7 TIPSANKEN	20
8 SLUTDISKUSSION	21
9 KÄLLFÖRTECKNING.....	23

BILAGOR:

Tipsbanken

Bilaga 1

1 INLEDNING

Regeringen i Finland har genom Barn och ungdomspolitiska utvecklingsprogrammet 2007 – 2011 (s. 19-20) ställt som mål att alla ungdomar skall ha minst en yrkesutbildning. I samma utvecklingsprogram tas problematiken med tidigt avbrutna studier upp, samt behovet av extra stöd under det första studieåret vid en läroinrättning på andra stadiet (s. 60-61). På rätt spår (PRS) är ett ESF - utvecklingsprojekt som leds av Folkhälsan. Som grund för projektet ligger undersökningar som visar att en allt större del ungdomar avbryter sina studier vid andra stadiet, eller inte alls söker sig till någon utbildning efter avslutad grundläggande utbildning. Syftet med projektet På rätt spår är att via empowerment och stöd till självhjälp utveckla arbetsmodeller som stöd för studerande så att de inte tappar motivationen och avbryter sina studier vid yrkesläroanstalt. För projektet har man anställt fyra coacher, två i Västnyland vid yrkesinstitutet Axxell och två i huvudstadsregionen vid yrkesinstitutet Practicum. Coacharna, studiehandledarna, egenlärarna m.fl. utarbetar tillsammans modeller för att stöda studerande att fullfölja studierna.

Utanförskap i skolmiljö har visat sig vara en orsak till att unga inte mår bra i skolan (Gillander Gådin enl. Kindenberg, 2005, s. 38-39). Att vara ensam och utstött medför en stor risk för att bli marginaliserad. Marginalisering hos unga är dyrt för samhället och medför lidande för individen och hennes familj (Aaltonen & Ojanen & Vihunen & Vilen 2007, s. 360).

Mitt intresse för projektet PRS väcktes då jag under fyra veckor i slutet av år 2009 praktiserade inom projektet. Min uppgift under praktiktiden var att söka reda på och sammanställa olika gruppdynamiska övningar som lärarna vid yrkesinstitutet Axxell skulle kunna använda sig av i klass. Jag fick även ta del av coacharnas arbete samt delta i en skolningsdag med temat ”gruppdynamik” för lärarna vid yrkesinstitutet Axxell. Eftersom jag redan under praktiktiden blev litet insatt i temat gruppdynamik, sammanhållning och utanförskap, och tyckte att det var intressant, valde jag att fortsätta med det i mitt examensarbete. Det här arbetet har sin utgångspunkt i det förebyggande arbetet, och syftet är att skapa en tipsbank med gruppdynamiska övningar för lärarna vid yrkesinstitutet Axxell. Övningarna skall i första hand användas av egenlärare för första årets studerande och är ämnade att stärka gruppens sammanhållning, för att förebygga socialt utanförskap hos första årets studerande vid yrkesinstitutet Axxell. Mina frågeställningar lyder:

- Hur kan man med hjälp av gruppövningar som stärker gruppens sammanhållning förebygga socialt utanförskap i skolmiljö?
- Hurdana gruppövningar kan stöda gruppens sammanhållning för första årets studerande vid yrkesinstitutet Axxell?

1.1 Uppläggning av arbetet

Arbetet består av två delar; en teoretisk del och en produkt, tipsbanken. Arbetet är en fortsättning på min under praktiktiden påbörjade sammanställning av gruppövningar och är således ett direkt beställningsarbete av projektet PRS.

Den teoretiska referensramen utgörs av kapitel 2-5. Jag inleder med att skriva om sociala behov hos unga i kapitel 2 och övergår sedan i kapitel 3 till att diskutera socialt utanförskap. Kapitel 4 handlar om sammanhållning och gemenskap och kapitel 5 beskriver övningar i grupp som en förebyggande metod.

I kapitel 6 beskriver jag tipsbanken. Kapitel 7 handlar om den process som har lett fram till examensarbetet och kapitel 8 består av slutsatser och kritisk granskning.

1.2 Arbetsmetod

I det här arbetet har jag använt mig av litteraturstudier som metod. Litteraturstudier är en bra metod då arbetet skrivs under en relativt kort tid och med knappa ekonomiska resurser. Genom litteraturstudier kan man kartlägga redan existerande kunskap inom området och på så sätt bygga upp en teoretisk referensram. Nackdelen med litteraturstudier är att det inte alltid framgår exakt med vilka metoder informationen i litteraturen har samlats in och i vilket syfte. (Björklund 2003, s. 69-70).

Jag har strävat till att använda aktuell, relevant, vetenskaplig litteratur. I de fall då jag har använt mig av sekundärkällor, beror det på att jag inte har fått tag på primärkällan.

Då jag har sökt litteratur har jag främst använt mig av följande sökord:

- Gruppdynamik, grupper, grupprocesser
- Socialt utanförskap, utanförskap, social exkludering, marginalisering
- Samarbete, samarbetsövningar

- Gemenskap, trivsel, klassklimat
- Ungdom, ung, tonåring

Även skapandet av min produkt, tipsbanken, har skett med hjälp av litteraturstudier. För att nå ett bra resultat med tipsbankens layout kontaktade jag en bekant, Christoffer Relander, som sedan med sin kunskap kunde göra en tilltalande produkt.

2 SOCIALA BEHOV HOS UNGA

Under hela livet stöder positiva relationer och sociala nätverk människans psykiska välmående (Laine 2005, s. 140). Människor har ett stort behov av tillhörighet, att få vara del av en större helhet och känna att de blir sedda (Nilsson 2005, s. 83). I det här kapitlet lyfter jag fram sociala behov och relationer som grundläggande behov för välmående.

2.1 Sociala behov

Svedberg (2007, s. 16) hävdar att människan är en social varelse. Schjellerup Nielsen (2006, s. 9) menar att människan utvecklingsmässigt är beroende av social kontakt med andra, och att det därför är viktigt att ingå i en social gemenskap. Vidare säger Schjellerup Nielsen (2006, s. 9) att genom samvaro med andra får individen social kompetens och lär sig hantera sociala samspel och på så sätt även den egna vardagen. Människor har ett behov av att ingå i en meningsfull gemenskap, bli sedda, omtyckta och bekräftade anser Svedberg (2007, s. 110) och Ekblom, m.fl., (2008, s. 24).

2.2 Sociala relationer

Stensaasen och Sletta (2000, s. 180) säger att en avgörande betydelse för att fungera, trivas och bevara vår mentala hälsa är att ha positiva sociala relationer. Nilsson (2005, s. 45-46) och Höistad (2001, s. 16) tar upp vikten av sociala relationer med andra och konstaterar att sociala och psykologiska behov, så som tillhörighet, bekräftelse, att ha roligt och att göra någonting som känns meningsfullt uppfylls tillsammans med andra människor och i grupper.

För människor har relationer en avgörande betydelse. I relationer uppfylls behovet av trygghet, att bli älskad, bekräftad och behövd. Undersökningar har visat att det som är mest meningsfullt i livet har att göra med relationer till andra människor. I relationer till andra människor skapas viktiga delar av identiteten. De uppfattningar vi har om vår egen identitet är grundade på kommunikation med andra. (Nilsson 2005, s. 82- 83).

2.2 Ungdomars sociala relationer

För de unga är bristen på sociala relationer och social interaktion en allvarlig risk för utanförskap. Utbildning, familj och vänner är för ungdomar viktigt för att integreras i samhället. (Aaltonen, m.fl., 2007, s. 360-362). Garpelin (2003, s. 29, 127) framhåller att åtskilliga lektioner och raster genomlevs med klasskamraterna och att ungdomarna under sin studietid träffar varandra så gott som alla dagar, och är på så sätt en del av varandras liv. Bengtson (2001, s. 30-31) konstaterar att eftersom ungdomar spenderar stor del av sin vakna tid i skolan har många sina viktigaste sociala kontakter där.

Har en ung människa sociala band av dålig kvalitet eller ett litet antal social band till andra så finns det risk för marginalisering. Marginalisering medför psykiskt lidande hos såväl de unga som deras familjer och är dessutom dyrt för samhället. (Aaltonen, m.fl., 2007, s. 360-362).

2.3 Grupper och kamratrelationer under tonåren

Ungdomstiden innebär för många stora känslomässiga, sociala och biologiska förändringar vilket medför att övergången från barn till vuxen kan kännas besvärlig (Ekblom, m.fl., 2008, s. 93). Under ungdomstiden blir vänskapsrelationerna allt viktigare. Ungdomarna vill frigöra sig från föräldrarna och söker sig till kamratgruppen för att få acceptans. (Imsen 2006, s. 71, 117; Aaltonen, m.fl., 2007, s. 93-94; Wrangsjö & Winberg – Salomonsson 2007, s. 36). För personlighets – och identitetsutvecklingen är vänskapsrelationerna av stor vikt. Kamraterna fungerar som den standard ungdomarna jämför sig med och detta påverkar därför självuppfattningen. (Laine 2005, s. 159; Aaltonen, m.fl., 2007, s. 93-94). Aaltonen, m.fl., (2007, s. 93-94) säger att för att självkänslan hos de unga skall utvecklas är det viktigt att de får positiv feedback av kamraterna och grupperna de ingår i. Erling och Hwang (2001) och Wrangsjö och Winberg (2007) håller med Aaltonen m.fl., och menar att möjligheten att experimentera med olika stilar och roller ges i kamratgruppen på ett helt annat sätt än hemma i familjen. Kamraterna i gruppen fungerar som modeller och bollplank för ungdomarna. (Hwang 2001, s. 26, 28; Wrangsjö m.fl. 2007, s. 36).

2.4 Gruppträck

Sociala normer innebär de förväntningar som en grupp ställer på sina medlemmar. Det finns normer för hur gruppmedlemmarna skall bete sig och för att socialiseras till en grupp skall gruppens attityder, värderingar och normer godtas. Att många ungdomar följer gruppens normer trots att det strider mot deras egna åsikter har att göra med att trycket från kamratkretsen är stort och för att det för ungdomarna är viktigt att bli accepterade och höra till gruppen. (Aaltonen, m.fl., 2007, s. 87). Dahlkvist (1999, s. 114) förklarar att grupptricket kan vara speciellt stort bland tonåringar eftersom många i den åldern känner sig vilsna och söker efter hållpunkter och grupper med fast social sammanhållning. Erling och Hwang (2001) framhåller att grupptricket ofta tar sig uttryck i att ungdomarna klär sig eller beter sig på ett visst sätt. Men det handlar inte bara om ett yttre tryck utan det är snarare uttryck för en inre önskan att vara lik de andra, och att uppfylla det som anses vara värdefullt i just den grupp man själv tillhör. (Erling & Hwang 2001, s. 26, 28).

3 UTANFÖRSKAP

Kindenberg (2005) refererar till Katja Gillander Gådins forskning, som handlar om hur den psykosociala hälsan utvecklades under en treårsperiod i grundskolan. Forskningen har visat att utanförskap, att inte få vara med i gruppen, är det värsta som kan hända en ung människa. Det betonas att det inte behöver gå så långt som till mobbning för att studerande skall må dåligt, utan att det är mycket annat i det sociala klimatet som påverkar hur studerande mår. (Kindenberg, 2005, s. 38-39). Forskningen är visserligen gjord i Sverige men liknande resultat kan säkert uppmätas i Finland. Socialt utanförskap betyder alltså inte samma sak som direkt mobbning.

3.1 Definition av begreppet socialt utanförskap

Madsen (2006) och Schjellerup Nielsen (2006) beskriver begreppet social marginalisering som att en individ inte till fullo får vara med i en viss grupp eller social gemenskap. Individens blir utestängd, utfrysad, isolerad, stämplad eller helt enkelt skuffad ur gemenskapen. (Madsen 2006, s. 223; Schjellerup Nielsen 2006, s. 9, 30). Stensaasen & Sletta (2000) har en liknande beskrivning av social exkludering. Social exkludering innebär att en person under en längre tid inte får vara med eller inte förmår vara med i det samspel hon själv vill delta i. I en skolklass kan social exkludering handla om att en eller flera elever alltid låter de andra ha ordet. En del uppnår inte acceptans i klassen, och en del blir helt enkelt avvisade av sina klasskamrater. De elever som upplever socialt utanförskap känner antagligen ingen tillhörighet i klassen. (Stensaasen & Sletta 2000, s. 181).

”De andra” och ”dom” är begrepp som används för att beskriva de individer eller grupper som riskerar att hamna utanför normen och på så sätt osynliggöras och marginaliseras. De här grupperna ställs i motsats till ”vi”, alltså normen. I det dagliga livet görs konstruktionen ”vi” och ”dom” ibland omedvetet. Få människor befinner sig helt innanför eller helt utanför normen eftersom flera olika normer existerar parallellt med varandra. Ofta jämförs ”de andra” med ”vi” eller det man ”borde vara”, det vill säga ”de andra” är motsatsen till det ”vi” är. (Nordenmark & Rosén 2008, s. 59-60). Även ”de osynliga” eller ”de isolerade” är benämningar på de studerande som står utanför klassens gemenskap. Dessa studerande befinner sig i riskzonen eftersom de ofta är ensamma och förbisedda av såväl kamrater som lärare. (Høiby & Levin & Thulin 2008, s. 31-32).

Stiegendal (2003) menar att socialt utanförskap inte alltid behöver relateras till samhället, utan att det även kan realteras till socialt innanförskap. För att kunna vara utanför så måste det finnas något att vara utanför, för man kan inte vara utanför någonting som inte finns. Det sociala utanförskapet innebär att man stängs ute från ett sammanhang av sociala relationer. De sociala sammanhangen har tydliga gränser och innanförskapet innefattar alla de som är innanför gränserna. Till innanförskapet kan man höra rent faktiskt, till exempel genom att höra till en skolklass, ett arbetssamfund eller en nation. Men att verkligen känna sig delaktig i innanförskapet är en helt annan sak. Man kan alltså rent faktiskt tillhöra innanförskapet fastän man känslomässigt känner sig socialt utanför. Innanförskapet är som starkast då känslan av delaktighet och den faktiska delaktigheten sammanfaller, alltså då man både känner sig delaktig och rent faktiskt är det. Genom att anta en viss roll, till exempel elev på en skola eller sångare i ett band, blir man delaktig i det faktiska innanförskapet. För att hållas kvar i innanförskapet behöver vi klara av de sociala relationerna som krävs för att kunna fungera ihop. Utanförskapet kan bero på bristande vilja att höra till innanförskapet, men det kan även bero på att man aktivt blir utestängd eller att man inte uppfyller kraven på innanförskapet. (Stiegendal 2003, s. 33-36).

Enligt Stiegendals (2003, s. 33-36) definition av socialt utanförskap skulle det betyda att studerande vid yrkesinstitutet Axxell är delaktiga i det faktiska innanförskapet. Eftersom de frivilligt har sökt sig till utbildningen så har de även en vilja att tillhöra åtminstone det faktiska innanförskapet. De har uppfyllt kraven på det faktiska innanförskapet, det vill säga de har uppfyllt kraven på att få en studieplats. Däremot kan det inte garanteras att alla studerande känner sig delaktiga i det sociala innanförskapet.

3.2 Socialt utanförskap bland ungdomar

Att framstå som socialt attraktiv är viktigt under barn- och ungdomsåren. Upplevelsen av att inte vara socialt attraktiv eller att lida brist på vänskapsrelationer ger en känsla av att vara utstött eller utanför. (Nordahl & Sørli & Manger & Tveit 2007, s. 11, 19, 191). Utanförskap i ungdomsåren är speciellt tungt eftersom relationer till jämnåriga är så betydelsefulla under denna period (Erling & Hwang 2001, s. 29). Rädslan att hamna utanför och inte höra någonstans är en av den ungas känsliga punkter (Wrangsjö 2004, s. 130).

Eftersom vänskap och nära relationer är fundamentala behov så söker sig ungdomar som är utstötta ur den stora gruppen jämnåriga ofta vänskap i mindre och mer avvikande grupper. Detta för att känna tillhörighet, få bekräftelse och ha vänner. För att få tillträde till de här grupperna kan de utstötta till exempel ha som social strategi att använda olika rusmedel eller droger för att upprätthålla vänskapen till gruppen, för det känns bättre att ha antisociala vänner än att inte ha några vänner alls. (Nilsson, 2005, s. 83; Nordahl, m.fl., 2007, s. 11, 19, 191).

3.3 Trivsel och utanförskap

Utbildningsstyrelsen i Finland har publicerat en forskning där orsakerna till avbrutna studier vid yrkesskola undersökts. Åtta yrkesskolor deltog, vilket betyder att resultaten från undersökningen enbart kan vara riktgivande. I undersökningen framkom det bl.a. att 41% av de som svarade avbryter sina studier för att de inte trivs i skolan och 13% avbryter sina studier på grund av dålig stämning i skolan. (Vehviläinen 2008, s. 17). Enligt Wahlström (2005, s. 59) är tillhörighet eller utanförskap den avgörande frågan om de unga trivs eller inte. Höistad (2001, s. 144) menar att vantrivsel kan leda till utanförskap. Enligt Wahlström och Höistad finns det alltså ett samband mellan trivsel och utanförskap, vilket skulle kunna betyda att de som avbryter sina studier för att de inte trivs i skolan kanske inte trivs för att de känner sig utanför. Aaltonen m.fl. (2007, s.338) hävdar att de ungdomar som står utanför kamratkretsen löper risk att avbryta sina studier och Høiby m.fl., (2008, s. 18) påpekar att i en skola där trivseln är bra gläds eleverna både åt att gå i och till skolan. Enligt det här resonemanget är tillhörighet en viktig sak för att skapa trivsel. Och trivsel i skolan leder till att färre studerande avbryter sina studier.

3.4 Sociometri som redskap för att mäta socialt utanförskap

Sociala strukturer uppstår alltid i grupper. Gruppmedlemmarna bedömer varandra medvetet eller omedvetet och bedömningen fungerar som utgångspunkt för vilken roll var och en gruppmedlem tilldelas. (Aaltonen, m.fl., 2007, s. 120-121). Ett sätt att beskriva sociala relationer är sociometri. Med hjälp av det sociometriska testet kan det undersökas hur eleverna i en klass förhåller sig till varandra. (Stensaasen & Sletta 2000, s. 182, 202). Sociometri är en metod som ger en bild av vilka som ”håller ihop” och vilka som ”är utanför” (Svedberg 2007, s. 172). Den sociometriska undersökningen går ut på att eleverna anonymt, individuellt och skriftligt väljer medelever för olika syften. Detta betyder att grupstrycket inte kan inverka på valen och att ingen behöver stå till svars för sina val. Valen kan t.ex. vara fråga om att eleverna skall skriva ner vem de helst gör grupparbeten med, vem från klassen de helst umgås med på fritiden och vem de är med på rasterna. (Stensaasen & Sletta 2000, s. 182, 202). Sociometriska undersökningar ger dock endast begränsad kunskap om relationerna. Relationernas styrka och känslomässiga aspekter kommer inte fram. Elevernas fullständiga relationskarta, eleverna kan ha många vänner utanför skolan, framkommer inte heller. Det är enbart de sociala relationerna i gruppen som ges. (Nordahl, m.fl., 2007, s. 192).

För att mäta om gruppövningarna som jag har sammanställt (se bilaga 1) verkligen stärker gruppens sammanhållning och därigenom förebygger socialt utanförskap kunde man göra en sociometrisk undersökning. Detta kunde göras genom att man i en klass skulle arbeta mycket med gruppövningar, medan man i en annan klass inte alls hade några övningar. Efter en tid kunde man i klasserna göra en sociometrisk undersökning. I undersökningen skulle det då framgå om det är någon skillnad mellan grupperna, om det t.ex. i gruppen där man inte använt sig av gruppdynamiska övningar finns vissa elever som aldrig väljs, medan det i den andra gruppen skulle vara en jämnare fördelning mellan eleverna.

4 SAMMANHÅLLNING OCH GEMENSKAP

Atmosfären, klimatet eller andan i gruppen handlar om förhållningssätt, emotionella relationer, sammanhållning, gemenskap och öppenhet i gruppen och kan inte frammanas menar Nilsson (2005, s. 41). I det här kapitlet för jag fram det motsatta, jag vill med stöd av teori om sammanhållning och gemenskap visa på att gruppandan kan manas fram t.ex. med hjälp av gruppövningar.

4.1 Sammanhållning

I en grupp innebär sammanhållning närhet mellan medlemmarna, viljan att tillhöra gruppen och stolthet över medlemskapet. En god sammanhållning bidrar i sin tur till en meningsfullhet i det man gör tillsammans, högre stresstålighet, ökad tillfredsställelse och kvalitativt bättre prestationer. I alla grupper måste det finnas en viss sammanhållning för att den inte skall upplösas. En stark sammanhållning håller medlemmarna samman och är ett uttryck för hur starka banden är, dvs. hur de accepterar och tycker om varandra, samt ett beroende mellan medlemmarna i gruppen. Atmosfären, klimatet eller andan i gruppen handlar om sammanhållning, gemenskap, förhållningssätt, emotionella relationer och öppenhet – hur medlemmarna överlag trivs och kommer överens. Det finns en paradox om gruppklimatet som går ut på att så gott som alla människor vill ha en bra stämning, trivas, få bekräftelse och utvecklas i gruppen. Trots att de vill ha det bra så blir det inte alltid på det viset eftersom mycket av gruppkrafterna kan ligga på det omedvetna planet eller att ledarskapet och strukturerna är bristfälliga. Det krävs kunskap och ett gott ledarskap för att forma gruppen i positiv riktning. Gruppens struktur och gruppens processer skapar det klimatet som uppstår i gruppen. (Nilsson 2005, s. 40-41).

4.2 Gemenskap i gruppen

Varje grupp, och varje individ i gruppen, är unik. Att lära känna gruppens kollektiva styrkor och begränsningar är viktigt för att kunna skapa en gemenskap där varje medlem känner sig trygg och respekterad. Gemenskapens skapas inte alltid av sig själv, och ser inte likadan ut i alla grupper, därför gäller det att vara lyhörd och anpassa sig till gruppens behov. (Greene 2009, s. 213-215). I en grupp där antalet medlemmar överstiger 15 eller 20 är det svårt att hålla igång ett gemensamt samspel. Därför bildas undergrupper menar Nilsson (2005, s. 35). Wahlström (2005, s. 59) är av samma åsikt och menar att

skolklassen är för stor för att kunna vara en enda sammanhållen grupp och därför bildar studerande för det mesta egna smågrupper.

I kapitel 3.3 tog jag upp att utanförskap kan skapa vantrivsel hos studerande och detta kan leda till att de avbryter studierna. Bengtson (2001, s. 30-31) menar att för att alla skall bli sedda, trivas och kunna identifiera sig med andra i gruppen krävs det god social gemenskap. Att skapa gemenskap och sammanhållning är ett beprövat sätt att skapa en ”vi – känsla” och då gruppen trivs tillsammans och känner sig trygga har man lyckats med att skapa en god sammanhållning (Dahlkwist 1999, s. 116, 124). Social sammanhållning i en grupp innebär att stärka relationerna mellan individerna i gruppen, det skall vara attraktivt att vara en del i gruppen (Ekblom, m.fl., 2008, s. 49). Ett sätt att skapa en god sammanhållning är att mötas med respekt och öppenhet. Detta kan ske genom att gruppmedlemmarna lär känna varandras personlighetsdrag och sätt att reagera. (Dahlkwist 1999, s. 116, 124). I tipsbanken (se bilaga 1) finns det olika övningar som syftar till att gruppen lär känna varandra och detta är alltså ett sätt att skapa god sammanhållning.

4.3 Olika former av gemenskap

Madsen (2006) menar att skollivet domineras av två formers gemenskap; arbetsgemenskapen och alliansgemenskapen. Arbetsgemenskapen är lärarstyrd och innehåller ett likhetsideal. Det är läraren som bestämmer vem som skall bilda arbetspar eller arbetsgrupper och studerande måste samarbeta oavsett om de är vänner eller inte. Tanken är att alla skall lära sig att arbeta tillsammans och att de som är utanför skall inkluderas i gemenskapen. Alliansgemenskapen å andra sidan regleras i hög grad av studerande själva och bygger på studerandes egna sociala behov av att vara tillsammans med varandra som kamrater. Den är en s.k. lustgemenskap i jämförelse med arbetsgemenskapen, som är en pliktgemenskap. I både arbetsgemenskapen och alliansgemenskapen har det visat sig att det finns individer som känner sig utanför; antingen upplever de att andra är med dem av plikt eller så upplever de att de blir bortvalda i vänskapsrelationer. Det är stor skillnad mellan de gemenskaper som ledaren skapar och deltar i, och de gemenskaper som studerande¹ själva skapar. (Madsen 2006, s. 246-248).

Olsson (1998) beskriver en liknande tankegång där han tar upp att det finns två typers processer i en arbetsgrupp; arbetsprocess och socioemotionell process. Arbetsprocessen

---

¹ I källan stod det barn istället för studerande men jag har en känsla av att detsamma gäller för studerande som för barn

handlar om det målinriktade arbetet man gör tillsammans medan den socioemotionella processen handlar om samspel i gruppen som inte är direkt knutet till uppgiften, t.ex. att berätta historier för varandra eller skratta tillsammans. Det finns inte någon enighet, vare sig inom grupper i vardagslivet eller i vetenskapliga studier av grupper, om den socioemotionella processens betydelse. De socioemotionella processerna brukar kallas för avkoppling och ses som positiva bieffekter av att arbeta tillsammans som grupp. Ett annat sett att se på de socioemotionella processerna är att se dem som en förutsättning för att gruppmedlemmarna skall kunna agera samordnat och med engagemang, och att processen bygger upp en vi – känsla. (Olsson, 1998, s. 21).

Gruppövningarna (se bilaga 1) är en slags arbetsprocesser och arbetsgemenskaper. De skall bidra och uppmuntra till att den socioemotionella processen och alliansgemenskapen stärks. Studerande skall vilja bilda en eller flera alliansgemenskaper utan att utesluta någon helt och hållet.

4.4 Grupputveckling

Trots att läroplanen har goda intentioner är det många elever som blir socialt avvisade. Detta beror oftast på att styrningen av gruppprocesserna saknas. Gruppprocesser handlar om människor i samspel med varandra och olika faktorer som främjar eller hämmar detta samspel. (Stensaasen & Sletta 2000, s. 30, 45).

Som ledare för en grupp ungdomar är viktigt att förstå de utvecklingspsykologiska processerna som styr gruppens utveckling. Detta för att förstå och acceptera att grupper utvecklas olika. Trots att grupper utvecklas olika följer utvecklingen generellt ett visst mönster; formandet, stormandet, normsättandet och presterandet. ”Formandet” sker då en grupp träffas för första gången och deltagarna försöker hitta sin plats i gruppen. Ledarens uppgift under den här fasen är att skapa sammanhållning. Nästa fas är ”stormandet”, som sker då gruppmedlemmarna har börjat hitta sin plats i gruppen och kanske börjar ifrågasätta t.ex. gruppens sätt att fungera och ledarskapet. Konflikter eller tecken på osämja kan börja synas. Under den här fasen är individuella samtal och öppen och tydlig kommunikation viktig. Att som ledare bidra till att skapa ett gott klimat kan under denna fas göras t.ex. genom att arbeta med gruppdynamiska övningar. ”Normsättande” kännetecknas av att rollerna i gruppen har blivit tydligare och normerna stabilare. Gruppen uppvisar en god sammanhållning och banden mellan medlemmarna knyts alltmer samman. Här är ledarens uppgift att stärka sammanhållningen och lyfta fram regler och normer som

gruppen har. ”Presterandet” är den sista fasen. Gruppen är överens om mening och mål och skall kunna prestera som grupp. Som ledare är det viktigt att skapa ett tryggt klimat där det är tillåtet att misslyckas. (Ekblom, m.fl., 2008, s. 45-48, Petersson & Sjödin 2001, s. 63).

5 ÖVNINGAR I GRUPP – EN FÖREBYGGANDE METOD

I arbetet med grupper är det viktigt att komma fram till metoder som passar för just det kollektiv man arbetar med. Det går inte att på förhand säga vad som kommer att passa bäst för en grupp. (Andresen 2002, s. 67). I det här kapitlet vill jag lyfta fram gruppövningar som en förebyggande metod för första årets studerande vid yrkesinstitut, trots att jag inser att det är en metod som kanske inte fungerar i alla grupper.

5.1 Om förebyggande arbete

Persson och Svensson (2005) refererar till Ingrid Sahlins bok ”Brottsprevention som begrepp och samhällsfenomen” och menar att förebyggande verksamhet, prevention, alltid är något positivt och framåtsyftande. Iden med förebyggande arbete är att förhindra att problem uppkommer och målet är både att möjliggöra det positiva och förhindra det negativa. (Persson & Svensson 2005, s. 36).

Förebyggande arbete kan delas upp i tre olika nivåer; primär, sekundär och tertiär prevention. Insatser som är förebyggande på allmän nivå kallas för primär prevention. Den primära preventionen kan nå alla i befolkningen, det kan till exempel vara fråga om ekonomisk grundtrygghet, skola och barnomsorg, allt det som ingår i ett välfärdssystem. Sekundär prevention är prevention riktad till kända riskgrupper, t.ex. barn till missbrukare, barn till psykiskt sjuka, eller grupper som i större utsträckning än andra riskerar att få problem. Tertiär prevention innebär prevention på individnivå. Insatserna riktas till de som redan har problem, för att förhindra att problemet förvärras. (Skerfving 2008, s. 83-84).

Tipsbanken (se bilaga 1) är en förebyggande metod som är riktad till en grupp som riskerar att avbryta sina studier och det är således frågan om sekundär prevention.

5.2 Gruppövningar

Då en grupp är ny försöker medlemmarna hitta sin plats och som ledare av gruppen kan man då arbeta med att stärka känslan av sammanhållning. (Ekblom, m.fl., 2008, s. 46). Att lära känna gruppen och stärka sammanhållningen kan göras t.ex. genom lek. (Börjeson 2002, s. 60). I följande kapitel beskriver jag de tre olika kategorierna av gruppövningar som finns med i tipsbanken (se bilaga 1).

5.2.1 Icebreakers

Icebreakers eller så kallade isbrytare är till för att ”bryta upp” stelheten som de flesta känner då de står inför en grupp nya människor. Isbrytare kan användas för att få igång kommunikationen i gruppen, för att få gruppen att samarbeta, för att låta gruppen visa sin uppfinningsrikedom eller för att engagera individer eller undergrupper. I isbrytarövningar är det viktigt att inte kräva att deltagarna skall behöva dela med sig av sina attityder och känslor. (Elwyn & Greenhalgh & Macfarlane 2005, s. 120).

5.2.2 Lära – känna övningar

Då nya grupper bildas vill deltagarna visa sin egen identitet, det vill säga visa vem de är. Att berätta sitt namn för de övriga deltagarna i gruppen ger trygghet och stärker känslan av att alla har en egen identitet. Dessutom är det bra att låta deltagarna i gruppen lära känna varandras namn för att förhindra att de hittar på konstiga smeknamn åt varandra. (Kopakkala 2008, s. 145).

I nya klasser är det viktigt att läraren lär känna eleverna, men också att eleverna lär känna varandra (Kimber 2009, s. 56). Att ledaren för gruppen känner till namnen på deltagarna skapar en grundläggande känsla av trygghet och samhörighet (Ekblom, m.fl., 2008, s. 124). Lättsamma och enkla lära – känna övningar är också bra att använda i nya grupper för att få veta vem de andra är och känna gemenskap (Alsegård 2007, s. 8).

5.2.3 Samarbetsövningar

Samarbete innebär att två eller flera gör någonting tillsammans och brukar av deltagarna uppfattas som inspirerande och roligt (Stensaasen & Sletta 2000, s. 14, 16). Genom samarbete gynnas stöd, tillit, kommunikation och sammanhållning inom gruppen (Nilsson 2005, s. 56). Motsatsen till samarbete är konkurrens. Konkurrens innebär att bara en person eller grupp kan vinna. Idag är många grupper väldigt konkurrenspräglade. Man skall kämpa för att vinna och slå ut någon annan. (Stensaasen & Sletta 2000, s. 16, Nilsson & Kropp 2002, s. 41).

För att skapa trygghet hos individ och grupp samt stimulera den sociala utvecklingen hos gruppen och individen, kan man använda sig av samarbetsövningar. Samarbetsövningar är

även ett bra verktyg för att deltagarna i en ny grupp skall lära känna varandra. (Alsegård 2007, s. 6-8). Att regelbundet låta studerande arbeta och lösa uppgifter tillsammans leder också till att de lär känna varandra bättre och ökar tryggheten hos dem. Genom små händelser och aktiviteter i vardagen förändras och eventuellt förbättras vår livsmiljö. (Stensaasen & Sletta 2000, s. 76).

6 PROCESSBESKRIVNING

Mitt examensarbete är ett praktiskt inriktat arbete. Det innebär att arbetet består av två delar; en teoretisk del och en praktisk del, produkten. Produkten byggs upp med stöd av den teoretiska delen. (Vilkka & Airaksinen 2003, s. 9-15). I det här kapitlet beskriver jag den process som har lett fram till mitt examensarbete.

Jag har under min examensarbetsprocess skrivit en processdagbok. Att föra en processdagbok innebär att dokumentera examensarbetsprocessen, det vill säga föra anteckningar över alla steg som görs i processen (Vilkka & Airaksinen 2003, s. 19-22).

Som jag nämnde i inledningen (kapitel 1) så praktiserade jag inom projektet På rätt spår i 4 veckor och sammanställde då olika gruppövningar. Under praktiken växte idén om att använda sig av gruppövningarna i examensarbetet fram. Under praktiken arbetade jag med 5 olika kategoriers övningar, men jag bestämde mig ganska snabbt för att begränsa gruppövningarna i examensarbetet till 3 kategorier: ”icebreakers”, ”lära – känna övningar” och samarbetsövningar. De tre olika kategorierna går ganska mycket in i varandra och en övning kan vara en samarbetsövning och icebreaker på samma gång. Eftersom jag i ett så tidigt skede visste vad produkten skulle bestå av, nämligen en tipsbank med gruppövningar, så började jag fundera på och läsa teori kring grupprocesser, samarbete och ungdomar. Det tog ganska lång tid för mig att hitta litteratur som stödde tipsbanken, och när jag väl hittade den så var jag inne på att skriva om hur man genom gruppövningar kan stöda empatin, identiteten och den sociala kompetensen. Dock var jag inte riktigt nöjd med ämnesvalet, så jag fortsatte att läsa och fann att socialt utanförskap var ett fenomen som intresserade mig.

Tipsbanken liksom projektets slutrapport var till en början menad att finnas tillgänglig på en databas vid namn Fronter. Det visade sig dock att slutrapporten för projektet PRS kommer att göras i pappersform i två delar: en del där intryck och tankar kring åren inom projektet beskrivs och en del där olika arbetsformer och tillvägagångssätt finns. På grund av detta valde även jag att göra övningarna i pappersform som en bilaga till examensarbetet. Petteri Pitkänen som är coach inom projektet PRS informerade att ifall PRS i sin slutrapport vill använda sig av övningarna som finns i min tipsbank så vill de göra sin egen layout på dem. Trots detta valde jag att låta Christoffer Relander göra layouten på tipsbanken, men jag ger naturligtvis projektet PRS fria händer att ändra detta.

Litteraturstudier, processdagboken, samtal med coach Petteri Pitkänen och specialungdomsledare Åsa Olin samt handledningstillfällen har lett till en rapport och en tipsbank med gruppdynamiska övningar.

7 TIPSBANKEN

Tipsbanken består av en sammanställning av olika gruppövningar/lekar. Jag har valt att kalla dem övningar istället för lekar eftersom målgruppen är 15-16 åringar. Övningarna är indelade i 3 kategorier: icebreakers, lära – känna övningar och samarbetsövningar. Trots att övningarna är kategoriserade så finns det många övningar som kan ha flera syften. En samarbetsövning kan t.ex. vara en icebreaker och en lära – känna övning samtidigt som den handlar om samarbete. Övningarna är i första hand avsedda att användas av egenlärare för första årets studerande, men de kan även användas av övriga lärare och skolvårdspersonal samt tutorer. Syftet med övningarna är att de skall användas för att skapa sammanhållning och trivsel och därigenom förebygga socialt utanförskap. Övningar är sammanställda i pappersform (se bilaga 1). Övningarna som är med i tipsbanken har uppfyllt följande kriterier; de kan utföras i en grupp på ca 25 personer och de kan göras inomhus. Det är processen i övningarna som är det viktiga, inte resultatet. Det är inte meningen att studerande skall känna att de måste prestera i dessa övningar. Tipsbanken skall vara levande, den skall hela tiden kunna fyllas på med nya övningar. Det går även bra att fylla på tipsbanken med nya kategorier.

Eftersom beställningen på sammanställningen av gruppövningarna kom under min praktiktid på Axxell i Ekenäs och Karis så är övningarna i första hand riktade till lärare vid just dessa instanser. Dock ser jag inga hinder för att de används i andra grupper eller i ett annat syfte än att förebygga socialt utanförskap.

8 SLUTDISKUSSION

I det här kapitlet diskuterar jag mitt slutarbete. Jag granskar kritiskt både teori och produkt och ger förslag till förbättrings- och utvecklingsmöjligheter.

Att lyfta fram arbetets validitet och reliabilitet är viktigt då man skriver examensarbete. Med reliabilitet avses arbetets tillförlitlighet och med validitet menas att arbetet verkligen handlar om det man avser att det skall handla om (Patel & Davidsson 2003, s. 98-102). I mitt examensarbete får reliabiliteten och validiteten stöd i teoridelen (kapitel 2-5). Även tipsbanken får stöd i den teoretiska referensramen. För att öka medvetenheten kring sociala behov, socialt utanförskap, sammanhållning, gemenskap och gruppövningar tar jag i teoridelen upp för arbetet relevant fakta.

Jag har inom ramen för detta examensarbete enbart hunnit granska min produkt kortsiktigt. Jag har vid två tillfällen varit med och planerat och genomfört tutorträffar med en grupp första årets närvårdarstuderade vid yrkesinstitutet Axxell i Ekenäs. Under tutorträffarna arbetade vi med några gruppövningar från tipsbanken. Under träffarna upplevde jag att övningarna fungerade bra och att klassen ställde sig positivt till övningarna. Jag tyckte att gruppen vid andra tutorträffen, en vecka efter första träffen, verkade mera avslappnade inför övningarna samt mera bekväma med att samarbeta med varandra. Detta är givetvis bara min subjektiva bild av det hela, men för att ytterligare arbeta vidare med gruppövningar och socialt utanförskap kunde man kunna göra en sociometrisk undersökning (se kapitel 3.4).

I den teoretiska referensramen skulle jag ha kunnat skriva om ledarskap, och om hur man som ledare styr gruppen i en positiv riktning. Dock tyckte jag inte att det är relevant med tanke på att övningarna i första hand skall användas av lärare, som redan är ledare och borde ha tillräcklig kunskap om detta.

Jag kunde även ha begränsat övningarna i tipsbanken genom att ställa flera krav på hurdana övningar som skall få vara med, men som jag poängterade i kapitel 5 så passar inte gruppövningar i alla grupper och det är svårt att på förhand säga exakt vilka övningar som fungerar i vilka grupper. Det gäller helt enkelt att pröva sig fram. Därför är det även meningen att tipsbanken skall kunna fyllas på hela tiden.

Jag förstår att det är svårt att skapa god sammanhållning i en skolklass, dels är klassen stor och dels kan inte personkemin fungera mellan alla studerande. Jag vill ändå lyfta fram att gruppövningarna är bra eftersom de ger studerande möjligheter att lära känna varandra och

på så vis kanske finner att de har någonting gemensamt med någon som de annars aldrig skulle välja att umgås med. Gruppövningarna banar väg för att studerande skall vilja diskutera och umgås med varandra även utanför lektionstid, kanske inte i storgrupp, men i mindre undergrupper. Jag vill även poängtera att studerande genom gruppövningarna inte skall pressas till att umgås med varandra utanför lektionstid, och att studerande givetvis kan välja att vara utanför. Gruppövningarna skall istället ses som ett redskap för att förebygga det ofrivilliga utanförskapet. Etiskt sett så är det upp till ledaren att använda sig av gruppövningarna på ett ändamålsenligt sätt och se till att det ges utrymme för olika personligheter.

Jag inser att gruppövningarna kanske inte ensamt stärker sammanhållningen och förebygger socialt utanförskap, men jag anser att gruppövningarna tillsammans med andra metoder kan bidra till att skapa ett positivt klimat där studerande känner någon slags tillhörighet.

9 KÄLLFÖRTECKNING:

Aaltonen, M. Ojanen, T. Vihunen, R. & Vilen, M.(2007). *Ungdomstiden*. Vammala: Utbildningsstyrelsen.

Alsegård, H. (2007). *Samarbetsövningar*. Stockholm: SISU Idrottsböcker.

Andresen, R. (red.)(2002). *Sociala nätverk, grupper och organisationer. Praktiskt arbete och teoretisk reflexion*. Stockholm: Natur och Kultur.

Bengtson, I. (2001). *Ketchup effekten. Utveckla laganda, ledarskap och motivation – med resultatgaranti!* Stockholm: Ekerlids förlag.

Björklund, M. & Paulsson, U. (2003). *Seminarieboken – att skriva, presentera och opponera*. Lund: Studentlitteratur.

Börjeson, L. (2002). *Utveckla teamet. En bok om gruppens utveckling*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Dahlkwist, M. (1999). *Kommunikation →utveckling och möjligheter*. Stockholm: Liber.

Ekblom, Ö. Engström, L – M. Hinic, H. Johnson, U. Ohlson, L. Redelius, K. & Ryberg, L. (2008). *Idrottsledare för barn och ungdom*. Stockholm: SISU Idrottsböcker.

Elwyn, G. Greenhalgh, T. & Macfarlane, F. (2005). *Grupper. Att leda små grupper inom hälso – och sjukvård*. Lund: Studentlitteratur.

Erling, A. & Hwang, P. (2001). *Ungdomspsykologi – Utveckling och livsvillkor*. Stockholm: Natur & kultur.

Garpelin, A. (2003). *Ung i skolan. Om övergångar, klasskamrater, gemenskap och marginalisering*. Lund: Studentlitteratur.

Greene, R. W. (2009). *Vilse i skolan. Hur vi kan hjälpa barn med beteendeproblem att hitta rätt*. Stockholm: Cura bokförlag AB.

Höistad, G. (2001). *Mobbning och människovärde. Om förtryck, utanförskap och vad vi kan göra*. Stockholm: Gothia.

Høyby, H., Levin, M. & Thulin, A. (2008). *Tillsammans mot mobbning. Klassmötet – en grund för trivsel*. Stockholm: Liber.

- Imsen, G. (2006). *Elevens värld: introduktion till pedagogiks psykologi*. (4. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Kimber, B. (2009). *Att främja barns och ungdomars utveckling av social och emotionell kompetens. Teori och praktisk tillämpning för pedagoger*. Sundbyberg: Epago.
- Kindenberg, U. (2005). *Skolans arbetsmiljöhandbok: för alla i skolan*. Stockholm: Liber.
- Kopakkala, A. (2008). *Porukka, jengi, tiimi. Ryhmädynamiikka ja siihen vaikuttaminen*. Helsinki: Edita.
- Laine, K. (2005). *Minä, me ja muut sosiaalissa verkostoissa*. Keuruu: Otavan kirjapaino OY.
- Madsen, B. (2006). *Socialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, B. (2005). *Samspel i grupp*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, M. & Kropp, G. (2002). *Gruppen- en bok för dig som vill öka din självinsikt och förståelse för individens beteenden och gruppens utveckling*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.
- Nordahl, T. Sørli, M – A. Manger, T. & Tveit, A. (2007). *Att möta beteendeproblem bland barn och ungdomar – Teoretiska och praktiska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Nordenmark, L. & Rosén, M. (2008). *Lika värde, lika villkor? Arbete mot diskriminering i förskola och skola*. Stockholm: Liber.
- Olsson, E. (1998). *På spaning efter gruppens själ. Grupper i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Patel, R. & Davidsson, B. (2003). *Forskningsmetodikens grunder. Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, A. & Svensson, K. (2005). *Drogförebyggande arbete i skolan – möjligheter och dilemman*. Lund: Studentlitteratur.
- Petersson, S. & Sjödin, L. (2001). *Tänk om. Att arbeta med social kompetens i skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Schjellerup Nielsen, H. (2006). *Gemenskap och utanförskap. Om marginalisering i skolans värld*. Stockholm: Liber.

- Skerfving, A. (2008). *Att synliggöra de osynliga barnen – om barn till psykiskt sjuka föräldrar*. Stockholm: Gothia.
- Stensaasen, S. & Sletta, O. (2000). *Grupprocesser. Om inläring och samarbete i grupper*. Stockholm: Natur och kultur.
- Stigendal, M. (2003). *Olika problem – likartade lösningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Svedberg, L. (2007). *Gruppsykologi. Om grupper, organisationer och ledarskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Undervisningsministeriet. (2008). *Barn- och ungdomspolitiska utvecklingsprogrammet 2007 – 2011*. Helsingfors: universitetstryckeriet.
- Vehviläinen, J. 2008. *Kuvauksia koulutuksen keskeyttämisestä*. Opetushallitus. Tillgänglig: http://www.oph.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/oph/embeds/46566_kuvauksia_koulutuksen_keskeyttamsesta.pdf. Hämtad 09.04.2010.
- Vilka, H. & Airaksinen, T. (2003). *Toiminnallinen opinnäytetyö*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Wahlström, G. O. (2005). *Samspel och ledarskap: en vardagsbok för pedagoger*. Stockholm: Runa.
- Wrangsjö, B. (2004). *Tampas med tonåringar*. Stockholm: Natur och kultur.
- Wrangsjö, B. & Winberg Salomonsson, M. (2007). *Tonårstid. Utveckling, problem och psykoterapeutisk behandling*. Stockholm: Natur och kultur.